

УДК 101.1:316

ПРОБЛЕМА ГУМАНІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНОГО ПРОСТОРУ МІСТА: СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ

Надія Гапон

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000, Україна,
psychology_lviv@ukr.net*

Обґрунтовується, що процесу олюднення міського простору з його гуманістичним потенціалом протистоїть процес знелюднення. Цей процес виявляється у фрагментизації соціального простору, османізації та уніфікації диверсифікованої комунікативної культури міста. Протидією процесу знелюднення є синхронізація процесів громадянської солідарності й активності. Вплив громад, молодіжних міських рухів на капітал-владу допоможе гуманізувати процес облагородження простору міста. Розглядається питання про способи виховання молоді як відповідальних громадян за допомогою організаційно-осмисленої діяльності опіки, догляду, шанобливого поведіння з пам'ятками міста, відстоювання свого простору-комунікації й організації художнього видовища.

Ключові слова: соціальний простір, гуманістичний потенціал міста, колективна відповідальність.

Сучасні соціальні філософи, культурологи, соціологи виявляють інтерес до міського соціального простору, культурних, економіко-політичних чинників його олюднення. Це проблеми приватного та публічного простору, міжгрупових взаємин, обміну інформацією й спільної діяльності, погіршення екологічних умов проживання, конфлікту сфер публічного/приватного та результуючою від їхнього конфлікту деформацією навколишнього простору. Разом з тим *філософія міста має тривалу дискурсивну історію: платонівська проблема ідеальної держави або полісу, утопійний проект “Міста-Сонця” Кампанелли. Розмаїті філософські роздуми про місто віднаходимо у творах “Град Божий” і “Град земний” Августина Блаженного, або в прийомі побудови класичної раціональності за прикладом міста в “Міркуваннях про метод” Декарта тощо.*

Існує чимала кількість досліджень проблематики соціального простору міста, виконаних в міждисциплінарному дискурсі. Теоретичним підґрунтям дослідження були положення про когнітивний аспект просторової перцепції міста, викладені в працях Дж. Брунера, Б. Величковського, С. Габідулина, Е. Лапіна, У. Найссера. Важливими є аналітичні позиції з проблем просторової поведінки людини (теорія “місце поведінки” Р. Баркера), напрацьовані у працях Ю. Круусвалла, К. Лійка, Т. Нійта та ін. Були зауваженими також положення філософа Ф. Василюка про онтологічну конструкцію “оточуючого світу” як експлікацію глибинних основ побутової свідомості. Корисними для даного дослідження також стали положення та вимоги, розроблені психологами для інститутів, що організують довідання стосовно освітнього, виробничого, рекреаційного та ін. типів предметно-просторового

середовища (Ж. Барре, Ж. Борис, Р. Бофілль, Ж. Гиршлер, Ж. Дрейфус-Зе та ін.). Доволі важливою також виявилася концепція ситуаціонізму (Р. Росса, Р. Нисбетта та ін.), яка вивчає ситуацію розвитку суб'єктності під впливом сукупності елементів середовища.

Мета нашого дослідження – узагальнення філософських, соціологічних позицій міждисциплінарного дискурсу щодо проблеми гуманізації соціального простору міста та перспектив її розв'язання.

Одним із безлічі життєтворчих проєктів людини є місто. Воно – креативна спроба людини змінити власний життєвий світ за прагненнями серця. *Вибудовуючи місто, людина не лише матеріально й духовно позначає себе, а й зазнає світоглядових перетворень.* Місто з його історико-культурними пам'ятками утворює неповторний архітектурний ландшафт, який є **простором концентрації групової пам'яті поколінь. Міський соціокультурний простір є також простором виховання духовних перспектив через споглядання сакральних будівель, пам'ятників, художніх видовищ тощо. Всі вони покликані “збільшувати душу”, одухотворювати життя, огранювати душевні якості людей.** Разом з тим міський простір є простором **розвитку соціальних перспектив людей (культурних, економічних, політичних), є найкращою платформою для реалізації демократії.** *Одночасно міський простір може відображати стагнацію громадських свобод, або їхній занепад.*

Динамізм сучасного українського соціального життя міста (мітинги, народні віча, масові художні видовища тощо) відображається у соціальному просторі й робить його велелюдним соціальним видовищем. Однак гуманістичний потенціал соціального видовища визначає не стільки поняття “велелюдного”, скільки поняття “олюдненого”. Міський простір стає справжнім видовищем, якщо він олюднений. Відтак олюднений міський простір – це простір соціального видовища, який відкритий не лише для погляду, спостереження, а й для співпереживання, оцінювання, реагування й колективних дій на покращення й одухотворення життя. Міркуючи про видовище, ми завжди маємо на увазі його просторовий вимір, ландшафт, те що робить видовище видимим, відчутним. Хоча видовище може мати й різні вияви – від реального фізичного до психічного та віртуального.

Соціальний простір – це один із видів простору (поряд із фізичним та іншими); багатовимірний простір взаємозв'язаних соціальних процесів, соціальних відносин, соціальних практик, соціальних позицій і соціальних полів. Соціальний простір можна описати як сукупність полів (наприклад, поле культури, політики, економіки тощо), владу над якими має капітал. Різні види капіталу (економічний, культурний, соціальний, символічний) в соціальному просторі створюють його структуру. Проблема міського простору як осереддя, де викристалізовується символічний капітал не нова. Олюднений соціальний простір міста є символічним капіталом. Французький соціолог та філософ Поль Бурдьє виокремив три найбільш узагальнених види капіталу: економічний, культурний і символічний [2, с.85-86]. Символічний людський капітал можна окреслити як розгортання комунікації між людьми, які висловлюють довіру чи недовіру до слів та дій влади. Силою, яка спричинює поділ раніше спільного життєвого простору міста й витворює видовища або мимоволі площадки протесту є влада. Остання є не лише глибинною причиною будь-якого розділення просторових зон міста. Влада ретельно плекає й оберігає той простір соціальної комунікації, де витворюється символічний капітал. Час від часу влада маркує соціальний простір міста, будує чи руйнує міські пам'ятки, розставляє свої “прикордонні знаки”, які посилюють владні наративи (наприклад, про турботу до народу). Влада задіює

соціальний простір, розгортаючи художні видовища: паради із святкування різних річниць, концерти тощо. Загалом соціально-символічний простір міста насичено різними формами боротьби за утвердження владою себе. Все, що потенційно або реально може вилитися у видовище, контролюється владою, яка намагається прямо або побічно брати у видовищі участь. Громадянська спільнота, – зауважує російський науковець Євгеній Дуков, – повинна просити у влади дозвіл на проведення не лише мітингів, походів, демонстрацій, а й усіх художніх видовищ [5, с. 25].

Французький культуролог Мішель де Серто характеризує міський простір як місце боротьби “тактик” і “практик” соціальних агентів структур влади. Особливу увагу де Серто приділяє відмінності понять “стратегія” і “тактика”. Він пов’язує поняття “стратегія” з інститутами і структурами влади, натомість “тактику” використовує особистість, щоб створити вільний особистий простір в оточенні, яке визначається стратегіями. Автор зауважує, що погляд на місто зверху, з реальної (хмарочос) або уявної (карти, картини, проекти) висоти є відмінним від реального життя в місті. Йдеться про тактики освоєння жителями простору, що протистоять урбаністичному порядку. Особливу увагу Мішель де Серто приділяє “низовим” способам “присвоєння” міста пішоходами, описує взаємозв’язки між семіотичними і просторовими практиками (через міфи, розповіді, спогади про місця). На прикладі дієслів “гуляти”, “оглядати”, “найменувати” місто, де Серто розглядає міський простір як місце боротьби “тактик” і “практик” соціальних агентів структур влади [7, с. 41].

Боротьба за владу набуває специфічних форм в тій частині соціального простору, яке пов’язане з особливою формою соціокультурної діяльності, з “художнім видовищем”. Йдеться не стільки про право на організацію святкових концертів владою, а в посиленні масової комунікації, комунікативного капіталу за допомогою художніх видовищ. Виразником конфлікту між владою та людьми у місті є позбавлення права негідної їх влади облаштовувати простір художніх видовищ.

Право влади на місто, на його простір виявляється не лише як право на організацію художніх видовищ. Влада управляє необхідним зв’язком між урбанізацією та виробництвом і використанням додаткового доходу. Демократизація цього права і побудова широкого суспільного руху, що втілить свою волю, є необхідною. Вона стає можливою, якщо міська громада захоче повернути собі контроль і заснувати нові способи урбанізації. Анрі Лефевр слушно зауважив, що революція має бути міською в найширшому розумінні слова або її не буде взагалі [6]. Саме аналіз конкретних соціальних практик міського простору дозволяє відійти від простору як певної пасивної, статичної поверхні й збагнути його як простір капіталізму [3, с. 95]. Йдеться про той соціокультурний простір історичних, сакральних пам’яток, скверів тощо, який колонізують і споживають, купують і продають, створюють і руйнують, використовують і знищують, за який судяться і за який б’ються. Найбільш яскраві приклади цих процесів виявляються сьогодні через аналіз структури сучасних міст. Простір міста втілює протиріччя соціального порядку: протиріччя капіталізму – це протиріччя простору.

В суспільстві, яке відходить від колоніального спадку, місто перебуває в процесі розколу на окремі частини, фрагментується, утворюються численні “мікродержави”. Наприклад, соціальний простір центру міста утворюють заможні райони із закритими школами, тенісними кортами та приватною охороною тощо. Околиці міста мають інший, соціальний “ландшафт”. Капітал робить місто фрагментованим. За цих умов стає важче дотримуватись

ідеалів міської ідентичності, громадянства та приналежності. Навіть ідея, що місто може діяти як колективне політичне тіло, місце, в якому можуть виникнути прогресивні соціальні рухи, видається неможливою. Всупереч цьому, все таки, є міські соціальні рухи, що прагнуть подолати ізоляцію районів та надати простору місту іншої форми, ніж та, яку просувають забудовники, підтримувані фінансовим, корпоративним капіталом та місцевим державним апаратом.

У праці антрополога Девіда Гарві “Право на місто” зазначено, що поглинання надлишків капіталу через трансформацію міста має ще темніший бік, ніж фрагментизація простору, що заважає формуванню міської ідентичності громадян [4, с. 9]. Це досягається “османізацією” соціального простору міста. Йдеться про перебудови міст шляхом “творчого” руйнування. “Османізацію” як практику перекроювання міського простору пов’язують з іменем архітектора Жоржа Еміля Османа. За дорученням Наполеона III він у другій половині XIX ст. практично зруйнував більшу частину старого Парижа, зніс безліч середньовічних будинків і проклав нові бульвари. Треба було більше ста років, щоб завершити “зnelюднення” центру Парижа. Наслідки цього зараз виявляються в безладах та заворушеннях в тих ізольованих передмістях, в яких опинилися маргіналізовані іммігранти, безробітні та молодь.

“Зnelюднення” простору центру міста унаслідок процесу руйнування старих будівель та виселення жителів на околиці є актуальною проблемою сьогодення. Паралельно до нього йде процес нарощування владою потоків міської флюїдної ідентичності у вигляді туристів. Звернемося до характеристики бауманівських типів ідентичностей. Постмодерний час, згідно з Зигмунтом Бауманом, презентує низку змінених типів ідентичності “паломника” (“сновиґа”, “блудяґа”, “турист”, “гравець”) [1]. З посиленням процесів глобалізації/фрагментації відбулася криза “паломника” як модерного проекту ідентичності. Адже територіальна ідентичність в добу модерну була позначена образом життя “паломника”, фігури суб’єктивності, яка була успадкована від християнства. Паломництво як *modus vivendi* передбачав, що світ за порогом дому хоч є потворним, але його можна наповнити змістом, перетворити на дорогу, що допровадить до віднайдення суб’єктом втраченого сенсу. “Сновиґа” як проєкт стилю життя був привнесений постмодерновим переродженням “героїчного виробника” в “безтурботного споживача”. Наступ суспільства “споживачів”, де метафора “прогулянки” (ба навіть “прогулянки магазинами”) посилюється ілюзією самостійного вибору та стилізації власного життя. Інший стиль життя “блудяґа” (переживання, яке штовхає до пошуку “свого” місця в суспільстві) тісно пов’язаний із темпами глобалізації та транснаціоналізації. “Блудяґами” стають не через відразу до осілості, а у зв’язку із динамікою відкриття/закриття економічних проєктів, безробітністю, складнощами утримання дому.

Натомість життєвий стиль “туриста” (переживання, яке вабить до руху суспільними манівцями) підживлюється ментальною налаштованістю суб’єкта на “світ, який ти можеш швидко створити сам”. Однак тут соціокультурна ідентичність суб’єкта є також доволі послабленою. Деяка амнезія простору “власного дому” не витісняє переживання про сам “дім”. Але “дім” постає не місцем облаштування, а місцем “пакування”/“розпакування” у процесі переживання суб’єктом “естетизованого світу”. Зрозуміло, що міркування про простір дому в категоріях морального порядку не цікавить більше “туриста”. Процес “зnelюднення” міського осереддя, ущільнення онтології міста є фактичною комерціалізацією простору, з перебиранням права влади на художнє видовище. Здавалось би простір осереддя міста є

олюднений, оскільки наповнений людьми, велелюдний. Однак, насправді, простір осереддя міста найбільше репрезентований людьми з флюїдною (плинною) ідентичністю. Це туристи, роззявляки, працівники бізнесу, короткочасність перебування яких у просторі міста та культурна некоріненість є очевидною. Межа між велелюдністю художнього або соціального видовища та його олюдненістю міститься у відмінності між спогляданням та творенням.

Перебирання права бізнес-владою права на проведення дозвілля громадян сьогодні означає фактичне захоплення (з комерційною метою) суспільного простору площ, вулиць, скверів тощо. Скульптури, фонтани, підмурки історичного центру відгороджують власники кафе, ресторанів тощо й вони стають менш доступними мешканцям міста, зокрема молоді. Серед цього усього помітним є процес витіснення (умовного чи реального) із соціального простору осереддя міста представників молодіжних субкультур, які гуртуються біля пам'ятників, фонтанів, скверів. Останні є структурними компонентами статичного художнього простору міста, своєрідного "музею під відкритим небом". Соціальний простір осереддя міста як статичне художнє видовище отримувало свою динаміку й формувало символічний капітал завдяки, зокрема, молодіжній комунікації. Замість розширити олюднений і одушевлений міський простір, в якому локалізовані художньо-мистецькі пам'ятники, де вирує мистецьке життя і формуються душевні якості, влада провокує його зменшення, "зnelюднення" за допомогою процесів фрагментації та османізації міського простору.

Простір є зnelюдним не в сенсі зменшення кількості людей у просторі, скільки в сенсі фрагментації онтології міста. Можливо, надійшов час нового прочитання поняття "городяни", відпустивши старий онтологічний принцип. "Городити" означає відгороджуватися, відмежовувати простір від не-простору. Під впливом такого відгороджування свого простору від простору іншого загрожується право молоді на осереддя міста як на художнє видовище. Молодь, яка завжди переживає пошук власної ідентичності змінює свою локалізацію в просторі міста, якщо символічний простір є відчуженим. Лакунами новітнього облаштування неформальною молоддю власного "соціального" простору є: інтернет-простір, недобудовані споруди, підвали, пустирі околиць міста. Ця ситуація трансгресії життєсвіту частини молоді, вихід за межі міста як художнього видовища окреслює суттєву проблему виховання молоді.

Отже, динамічні процеси соціального життя сьогоднішнього українського міста (мітинги, народні віча, масові художні видовища тощо) роблять міський простір велелюдним соціальним видовищем. Цей олюднений міський простір як простір соціального видовища є відкритим для погляду, співпереживання, оцінювання, реагування й відповідальних колективних дій спрямованих на покращення й одухотворення життя. Процесу олюднення міського простору з його гуманістичним потенціалом протистоїть процес зnelюднення. Останній витворюється затіненими стратегіями впливу капіталу-влади за відсутньої колективної відповідальності, зокрема міських громад. Зnelюднення виявляється в таких стратегіях, як фрагментизація соціального простору, османізації та уніфікація диверситивної комунікативної культури міста унаслідок заборони художнього видовища та витіснення з простору міського осереддя молодіжних субкультур. Лише синтез культурницьких та громадянських настанов посилять символічний капітал, вплив громад, молодіжних рухів на капітал-владу й допоможе гуманізувати процес "джентрифікації" (облагородження) простору міста. Мотором опору цьому процесові можуть бути міські соціальні рухи, які відповідальною колективною дією сприятимуть перетворенню міста в простір олюдненого суспільного видовища.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Бауман З. От паломника к туристу / Зигмунд Бауман. – Социологический журнал. – №4. – 1995. – С. 57-63.
2. Бурдые П. Социология социального пространства; пер. с франц.; отв. ред. перевода Н. А. Шматко / П. Бурдые – М. : Институт экспериментальной социологии; СПб.: Алетейя, 2007. – 288 с.
3. Быстрога А.Н. Модель культурного пространства: границы и безграничность / А.Н. Быстрога // Вестник Томского гос. пед. университета.– 2008. – Вып.1. – С. 95-104.
4. Гарві Д. Право на місто / Д. Гарві // Спільне: журнал соціальної критики. – 2010. – № 2. – С. 8 – 12.
5. Дуков Е. Зрелище как социальный феномен / Е.Дуков // Телескоп: журнал социологических и маркетинговых исследований. – 2010. – №3 (81). – С. 24- 28.
6. Лефевр А. Социальное пространство / А. Лефевр // Неприкосновенный запас. – 2010.– № 2 (70). – Режим доступа: <http://magazines.russ.ru/nz/2010/2/le1.html>
7. Серто де М. Изобретение повседневности; пер. с фр. Д. Калугина, Н. Мовниной / М. де Серто.– СПб.: Изд-во Европейского университета, 2013. – 330 с.

**THE PROBLEM OF HUMANIZATION OF THE SOCIAL SPACE
OF THE CITY: SOCIAL AND PHILOSOPHICAL ASPECT****Nadija Hapon**

*Ivan Franko National University of Lviv
Universytetska str; 1, Lviv, 79000,
psychology_lviv@ukr.net*

It is proved that the process of humanization of the urban space with its humanistic potential resists dehumanization process. This process is shown in the fragmentation of social space, and haussmannisation and unification of diverse communicative culture of the city. Opposition to dehumanization process is synchronization of the civil activity and solidarity. Influence of the communities, urban youthful movements on capital-power will help to humanize the process of subtilizing the city space. It is considered the question of educating young people as responsible citizens through organizational and meaningful activity of custody, care, respectful treatment of monuments, upholding its space communication and organization of artistic spectacle.

It is considered that the dynamism of the modern Ukrainian social life of the city represents in the social space and changes it to crowded social spectacle. However humanistic potential of the social spectacle determines not only the concept of “crowded” but more as the concept of “humanized”. Urban space becomes a real spectacle, if it’s humanized. Therefore, humanized urban space – is the space of social spectacle, which is open not only for observation, but for empathy and collective actions to improve the life. Reflecting on spectacle, we always mean its spatial dimension, something that makes spectacle visible, tangible. Although the spectacle could have different manifestations - from the physical to the mental, real and virtual.

It is proved that business-authority pre-empts the right of organization of the recreation, and it means that they occupy public for commercial goals. Sculptures, fountains is being separated by

the owners of cafes, restaurants, etc. and this architectural monuments become less accessible for city residents, especially young people. Among all of this it's notable the process of displacement (conditional or real) of the subcultures that gather at monuments, fountains and gardens. It's a structural components of static art space of the city, a kind of "open-air museum". The social space of the center of the city as a static artistic spectacle received its dynamic and formed the symbolic capital by virtue of youth communication. Instead enlargement of humanized urban space in which localized artistic monuments, where raging artistic life and spiritual qualities are formed, the government provokes its reduction through the processes of fragmentation and haussmannisation of the urban space.

Dynamic processes of the social life of temporary Ukrainian cities (meetings, massive artistic sights etc.) make from urban space crowded social spectacle. This humanized urban space as a space of social spectacle is open to observation, empathy, evaluation, response and responsible collective action aimed at improving the life. The process of humanizing of the urban space with its humanistic potential process opposes process of dehumanization. This process of dehumanization is produced by a latent strategies of business-authority in the situation of absence of common collective responsibility. Dehumanization comes to light in such strategies as the fragmentation of social space, haussmannisation and unification of diversified communicative culture of the city by the prohibition of artistic sights and displacement of urban youth subcultures. Only a synthesis of cultural and civic attitudes reinforces the symbolic capital, the impact of youth movements on business-authority and helps humanize the process of organization of the urban space. A driving force of resistance to process of dehumanization can be the urban social movements, that will bolster the transformation of the city into the space of humanized public spectacle.

Keywords: social space, humanistic potential of the city, a collective responsibility.

Стаття надійшла до редколегії 24.10.2016

Прийнята до друку 31.10.2016